

REZUMAT

Înmormântări turanice în spațiul cuprins între Dunărea de Jos, Carpați și Nistru, în secolele X-XIII

Lucrarea este structurată în șapte mari capitole, completate de un catalog al mormintelor turanice, bibliografie și anexe. În capitolul *I. Scurt istoric al cercetării* sunt trecute în revistă principalele lucrări privind cercetarea mormintelor turanice din tumulii situați în spațiul cuprins între Dunărea de Jos, Carpați și Nistru, începând cu cele de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când au loc și cele dintâi săpături cu caracter arheologic în regiune. De atunci și până în prezent baza documentară a tot crescut și în pofida faptului că subiectul a fost abordat în maniere diverse, se resimte nevoia unei sinteze arheologice, în care să fie ilustrate și discutate toate descoperirile cunoscute în stadiul actual al cercetărilor. Adunarea și ordonarea descoperirilor după anumite criterii constituie de altfel și scopul principal al lucrării de față.

Cel de-al II-lea capitol *Observații cu caracter general* cuprinde date primare privind mormintele turanice, precum și condiționările, limitele teritoriale și cronologice ale fenomenului abordat. Alegerea spațiului de lucru este dată în principal de extensia teritorială a acestui fenomen mortuar – teritoriul dintre Carpați, Dunărea Inferioară și Nistru reprezentând capătul vestic al habitatului ultimilor migratori turanici. Limitele cronologice se situează între 896 – dată convențională reprezentând plecarea maghiarilor din Atelkuzu în Panonia și sosirea pecenegilor în stepele nord pontice – și perioada domniei lui Tokta (1290-1312), ultimul han mongol/tătar care a manifestat toleranță religioasă pentru credințele și implicit obiceiurile funerare ale populațiilor din cadrul Hoardei de Aur. Până în prezent cunoaștem 573 de morminte, care pot fi atribuite nomazilor turanici din secolele X-XIII, răspândite în 157 de localități din spațiul cuprins între Dunărea de Jos, Carpații Meridionali și Nistru, rezultând o medie de 3,6 descoperiri per localitate. Opt dintre aceste morminte sunt duble, iar șase cenotaf. Toate mormintele sunt de inhumație și aproape fără excepție se află în preajma unor ape, fie râuri sau lacuri.

Din cele 573 de morminte (cu 581 indivizi, socotind câte un individ și în cele șase cenotaf), 288 de morminte (cu 295 indivizi) sunt fără inventar (50,26%); 282 de morminte (cu 283 indivizi) au inventar (49,22%); 3 morminte cu situație necunoscută (0,52%), putând face parte din oricare categorie cu sau fără inventar. În cadrul mormintelor cu inventar am operat o separare între cele care au depunere de cai sau anumite părți de cai – motivată în principal de importanța rolului jucat de cal în viața nomazilor turanici – și celelalte morminte. Între acestea din urmă am făcut apoi o separare a mormintelor conținând arme și/sau piese de armură

și harnașament față de cele cu un alt fel de inventar. A rezultat următoarea situație: Ia. 114 morminte au depunere de cai sau anumite părți de cai (19,90% din totalul mormintelor și 40,43% din mormintele cu inventar); Ib. 79 de morminte au arme și/sau piese de armură și harnașament (13,79% din totalul mormintelor și 28% din mormintele cu inventar); Ic. 89 de morminte (cu 90 indivizi) au un alt fel de inventar (15,53% din totalul mormintelor și 31,56% din mormintele cu inventar). Procentele mai pot suferi modificări în funcție de situația neclară a unor morminte, dar în general acesta este trendul statistic.

Capitolul III. *Categoriile de înmormântări* este împărțit în cinci părți, primele patru fiind dedicate categoriilor stabilite, iar ultimul unei sinteze a acestor categorii. Pentru fiecare categorie au fost analizate: densitatea înmormântărilor per localitate și per tumul; caracterul cercetării; tipul înmormântării; eventualele distrugereri sau deranjamente; elementele de ritual – gropile și amenajările funerare, poziția corpului, a membrelor, orientarea; ofranda; inventarele. A fost stabilit un standard funerar, iar în final a fost încercată, cu toate rezervele de rigoare, și o încadrare cronologică a mormintelor, utilizând în linii mari cronologia lui G. A. Fedorovy-Davydov. Conform acestuia epoca respectivă se încadrează în patru mari etape cronologice care corespund cu perioadele de dominație a stepelor nord-pontice de către diverse populații: I. sfârșitul secolului IX-XI (pecenegi și alți turcici – uzi, berendei); II. ultimul sfert al secolului XI-XII (cumani); III. sfârșitul secolului XII – mijlocul secolului XIII (cumani premongoli); IV. a doua jumătate a secolului XIII-XIV (cumani, „tichiile negre”, alani (iași) în perioada Hoardei de Aur).

III.1. *Categoria Ia. Morminte cu depunere de cai sau anumite părți de cai.* Cele 114 din această categorie se află răspândite în 79 de localități, rezultând o medie de 1,4 morminte per localitate. Cele mai multe morminte – 67 – au fost scoase la iveală în urma unor cercetări de salvare; 34 în urma unor cercetări sistematice; iar 13 sunt descoperiri întâmplătoare. Pentru înmormântare s-au utilizat în 92 de cazuri tumuli mai vechi (în 60 de localități), în 13 cazuri diverse movile sau tell-uri; șapte morminte sunt plane sau par a fi plane, iar pentru două nu cunoaștem situația.

Forma gropilor a fost surprinsă (și precizată) în 42 de cazuri (36,85%). Cele mai frecvente sunt gropile rectangulare cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite – 29 cazuri (70,73%); 12 ovale (26,83%) și una trapezoidală (2,44%). Poziția decedaților în mormânt este în decubit dorsal, cu excepția unui mormânt care este în decubit lateral stânga. Poziția brațelor a fost stabilită pentru 68 de morminte (62,38%, fără cinci cenotaf), pentru alte cinci morminte din cauza deranjamentelor suferite consemnându-se doar poziția unui braț. S-au înregistrat șapte poziții ale brațelor, cea mai frecventă fiind: ambele brațe întinse pe lângă corp – 38 morminte. Poziția picioarelor a fost stabilită pentru 70 de morminte (64,22%, fără cele cinci cenotaf). Picioarele în majoritatea mormintelor – 62 – sunt întinse (90%), excepție fac șapte morminte în care picioarele sunt în alte

cinci poziții. Orientarea a fost stabilită la 99 de morminte din 114 complexe (90,82% excluzând cele cinci cenotaf). Incluzând și ușoarele devieri, cea mai frecventă orientare este V-E cu 69 de cazuri (69,70%).

În funcție de tipul ofrandei depuse în mormânt au fost stabilite patru grupe și anume: I. morminte conținând un schelet întreg de cal: 10 morminte în 7 localități (8,77%); II. morminte conținând craniu de cal și extremitățile picioarelor de cal: 71 de morminte în 54 de localități (62,28%); III. morminte conținând un craniu de cal: 15 morminte în 13 localități (13,15%); IV. morminte conținând extremitățile picioarelor de cal: 10 morminte în 10 localități (8,77%). Aceștia li se mai adaugă 8 morminte din 7 localități în care s-au găsit părți de cal fără alte specificări (7%), fie din cauza condițiilor de descoperire, fie a modului deficitar în care au fost publicate mormintele respective. Au fost constatate mai multe poziții de depunere ale ofrandei în mormânt, acestea fiind analizate pentru fiecare grupă în parte, cele mai multe – 11 – înregistrându-se în cadrul grupei II.

Din cele 114 morminte cu depunere de cai sau părți de cal, 101 (88,59%) conțineau piese de inventar, în celelalte 13 aflându-se doar resturile calului. Piesele de inventar au fost analizate atât din perspectiva frecvenței depunerii lor în morminte, cât și după funcționalitatea obiectelor, fiind stabilite nouă grupe după cum urmează:

I. Piese de harnașament: 1. zăbale (59 morminte); 2. scărițe de șa (19 morminte); 3. psalii (două morminte); 4. aplice metalice de pe harnașament (două morminte); 5. garnituri metalice de la capetele șeii.

II. Arme și echipament militar: 1. cuțite (40 morminte); 2. vârfuri de săgeți (26 morminte); 3. plăcuțe de os (14 morminte); 4. săbii (11 morminte); 5. pumnale (șapte morminte); 6. tolbe pentru săgeți (șapte morminte); 7. piese de armură (cinci morminte); 8. vârfuri de lance (patru morminte); 9. topoare (două morminte); 10. coifuri (două morminte); 11. toc de arc.

III. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare: 1. cataramă (27 morminte); 2. cerceii (13 morminte); 3. pandantive (opt morminte); 4. mărgelile (cinci morminte); 5. aplice de curea sau vestimentare (patru morminte); 6. inele digitale (trei morminte); 7. brățări (două morminte); 8. bumb.

IV. Ustensile: 1. amnar (14 morminte); 2. așchii de silex (12-13 morminte); 3. fusaiole (trei morminte); 4. foarfece (două morminte); 5. cute (gresie) de ascuțit; 6. împungător de os; 7. străpungător de fier.

V. Vase: a. ceramice (șapte morminte); b. metalice (două morminte); c. lemn (două morminte).

VI. Piese de joc: arșice (trei morminte).

VII. Monede (un mormânt)

VIII. Diverse piese: 1. verigi fără o funcționalitate precizată (nouă morminte); 2. cuie (trei morminte); 3. tortițe (fier, cupru, os) (trei morminte); 4. scoabe (două morminte); 5. talangă; 6. potcoavă; 7. lacăt; 8. obiect de fier rotund și alungit (buzdugan?); 9. bară de bronz; 10. obiect alungit de fier de care este prinsă o plăcuță de cupru; 11. obiect de fier îndoit la un capăt (amnar fragmentar?); 12. obiect circular de os (nasture?); 13. obiect

de os cu o parte dreaptă și alta ovală în secțiune fără o funcționalitate precizată; 14. obiect cilindric de os perforat la un capăt.

IX. Altele: 1. obiecte fragmentare de fier a căror funcționalitate nu poate fi precizată (22 morminte); 2. bucăți de țesătură (șapte morminte); 3. bucăți de piele (trei morminte); 4. foițe de aur (două morminte); 5. colți de mistreți.

Doar 20 de morminte au fost analizate și din punct de vedere antropologic, 13 dintre acestea aparținând unor bărbați, trei, probabil unor femei și patru unor copii și adolescenți, iar cinci sunt cenotaf.

În urma analizei se poate desprinde un ritual standard care se caracterizează prin înhumăție secundară în tumul; groapă dreptunghiulară; poziția în decubit dorsal; brațele întinse pe lângă corp; picioarele întinse; orientare V-E; ofranda reprezentată de craniu de cal și extremitățile picioarelor de cal, depuse în partea stângă a decedatului. Inventarul, considerând doar acele piese care se regăsesc în cel puțin 10% dintre morminte, ar consta în: zăbală; cuțit; cataramă; vârfuri de săgeți; scărițe de șa; amnar; așchie de silex; plăcuțe de os; cercei.

Pornind de la periodizarea mai sus menționată, adaptată spațiului nostru, mormintele analizate anterior s-ar putea încadra astfel: etapa I – 11 morminte; etapele I-II – 58 morminte; etapele II-III – 25 morminte; etapa IV – 13 morminte. Șase morminte pot fi încadrate larg în etapele I-IV, în vreme ce un mormânt poate aparține oricăreia dintre cele patru etape, dar și unei alte epoci istorice.

III.2. *Categoria Ib. Morminte cu arme și/sau piese de armură și harnașament.* Aici au fost incluse 79 de morminte, răspândite în 55 de localități, rezultând o medie de 1,4 morminte per localitate. Cele mai multe morminte – 59 – au fost scoase la iveală în urma unor cercetări de salvare; 10 (probabil) în urma unor cercetări sistematice; 10 sunt descoperiri întâmplătoare. Pentru înmormântare s-au utilizat în 66 de cazuri tumuli (în 44 de localități); opt morminte sunt plane sau par a fi plane iar pentru cinci nu cunoaștem situația.

Forma gropilor a fost surprinsă (și precizată) în 36 de cazuri (45,56%). Cele mai frecvente sunt gropile rectangulare cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite – 19 cazuri (52,77%), 11 ovale (30,55%), cinci trapezoidale (13,88%) și una cu un capăt dreptunghiular și celălalt oval (2,77%). Poziția tuturor decedaților în mormânt este în decubit dorsal (un mormânt cenotaf). Poziția brațelor a fost stabilită pentru 57 de morminte (72,15%), pentru alte patru morminte din cauza deranjamentelor suferite consemnându-se doar poziția unui braț. S-au înregistrat șase poziții ale brațelor, cea mai frecventă fiind: ambele brațe întinse pe lângă corp – 41 morminte (71,92%). Poziția picioarelor a fost stabilită pentru 63 de morminte (79,74%). Picioarele în majoritatea mormintelor – 59 – sunt întinse (93,65%), excepție fac patru morminte în care picioarele sunt în alte trei poziții. Orientarea a fost stabilită la 69 din 79 de morminte (87,34%). Incluzând și ușoarele devieri, cea mai

frecvență orientare este V-E cu 33 de cazuri (47,82%), urmată însă destul de aproape de orientarea N-S cu 28 de cazuri (40,57%).

Piese de inventar au fost analizate atât din perspectiva frecvenței depunerii lor în morminte, cât și după funcționalitatea obiectelor, fiind stabilite opt grupe după cum urmează:

I. Piese de harnașament: 1. zăbale (10 morminte); 2. scărițe de șa (opt morminte); 3. psalii.

II. Arme și echipament militar: 1. vârfuri de săgeți (45 morminte); 2. plăcuțe de os (27 morminte); 3. cuțite (23 morminte); 4. tolbe pentru săgeți (opt morminte); 5. pumnale (șase morminte); 6. săbii (cinci morminte); 7. vârfuri de lance (trei morminte); 8. topoare (două morminte); 9. piese de armură (două morminte); 10. coifuri.

III. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare: 1. cataramă (14 morminte); 2. aplice de curea sau vestimentare (10 morminte); 3. cerceii (opt morminte); 4. bumbi/nasturi (șase morminte); 5. pandantive (trei morminte); 6. mărgelă (două morminte); 7. inele digitale (?).

IV. Ustensile: 1. amnare (12 morminte); 2. așchii de silex (nouă morminte); 3. cutoare (gresie) de ascuțit (trei morminte); 4. străpungător de fier; 5. dorn.

V. Vase: a. ceramice (un mormânt); b. metalice (un mormânt).

VI. Piese de joc: arșice (două morminte).

VII. Diverse piese: 1. verigi fără o funcționalitate precizată (nouă morminte); 2. scoabe (patru morminte); 3. nit de fier; 4. lacăt de fier și cupru; 5. o piesă triunghiulară de fier servind ca încuietoare la tocul toporului; 6. obiect de fier cu urme de lemn și foiță de aur pe el, probabil mânerul unui cnut; 7. disc de fier, probabil nasture; 8. placă metalică alungită pe care sunt fixate două nituri de bronz circulare în secțiune, de la încălțăminte; 9. bare de fier; 10. plăcuțe metalice de culoare galbenă – două dintre ele, de formă tubulară cu capetele neunite; 11. obiecte metalice, de formă dreptunghiulară; 12. obiect de os semioval, dreptunghiular în secțiune, ornamentat cu linii pe ambele fețe; 13. urechiușă de os de la capătul săgeții; 14. obiect din cochilie de scoică de formă triunghiulară neregulată cu un orificiu circular în centru, probabil amuletă; 15. o piatră sferică posibil de praștie; 16. piatră cu urme de prelucrare pe ea.

VIII. Altele: 1. obiecte fragmentare de fier a căror funcționalitate nu poate fi precizată (14 morminte); 2. foițe de aur (patru morminte); 3. bucăți de țesătură (două morminte).

Din cele 79 de morminte doar 13 au fost analizate din punct de vedere antropologic, nouă aparținând unor bărbați, unu unei femei și trei unor copii sau adolescenți.

În urma analizei se poate desprinde un ritual standard care se caracterizează prin inhumăție secundară în tumul; groapă dreptunghiulară; poziția în decubit dorsal; brațele întinse pe lângă corp; picioarele întinse;

orientare V-E sau N-S; Inventarul, considerând doar acele piese care se regăsesc în cel puțin 10% dintre morminte, ar consta în: vârfuri de săgeți; plăcuțe de os; cuțit; cataramă; amnar; aplice; zăbală; așchie de silex; scărițe de șa; verigi metalice; pandantive și/sau bumbi; cercei; tolă de săgeți.

Pornind de la periodizarea mai sus menționată, adaptată spațiului nostru, mormintele analizate anterior s-ar putea încadra astfel: etapa I – trei morminte; etapele I-II – 26 morminte; etapele II-III – 10 morminte; etapa IV – 25 morminte. Pentru 13 morminte încadrarea s-a făcut larg în etapele I-IV, alte două morminte putând aparține aceluiași interval larg, sau chiar unor alte epoci istorice.

III.3. *Categoria Ic. Morminte cu un alt fel de inventar.* Din această categorie fac parte 89 de morminte care se află răspândite în 54 de localități, rezultând o medie de circa 1,6 morminte per localitate. Cele mai multe morminte – 72 – au fost scoase la iveală în urma unor cercetări de salvare; 13 (probabil) în urma unor cercetări sistematice; patru sunt descoperiri întâmplătoare. Pentru înmormântare s-au utilizat în 83 de cazuri tumuli (în 49 de localități); două sunt în diverse alte movile; trei morminte sunt plane, iar pentru unu nu cunoaștem situația.

Forma gropilor a fost surprinsă (și precizată) în 33 de cazuri (37,50%). Cele mai frecvente sunt gropile rectangulare cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite – 18 cazuri (54,54%), opt ovale (24,24%), cinci trapezoidale (15,15%), una cu un capăt dreptunghiular și celălalt oval (3%), iar alta are o formă neregulată (3%). Poziția decedaților în mormânt este în decubit dorsal, cu excepția unui mormânt care este în decubit lateral dreapta. Poziția brațelor a fost stabilită pentru 53 de morminte (60%), pentru alte șapte morminte din cauza deranjamentelor suferite consemnându-se doar poziția unui braț. S-au înregistrat șase poziții ale brațelor, cea mai frecventă fiind cu: ambele brațe întinse pe lângă corp – 40 de morminte. Poziția picioarelor a fost stabilită pentru 65 de morminte (73%). Picioarele în majoritatea mormintelor – 59 – sunt întinse (90,76%), excepție fac cinci morminte în care picioarele sunt în alte patru poziții. Orientarea a fost stabilită la 80 din 89 de morminte (89,88%). Incluzând și ușoarele devieri, cea mai frecventă orientare este V-E cu 37 de cazuri (46,25%).

Piesele de inventar au fost analizate atât din perspectiva frecvenței depunerii lor în morminte, cât și după funcționalitatea obiectelor, fiind stabilite șase grupe după cum urmează:

I. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare: 1. pandantive și/sau bumbi (24 morminte); 2. cercei (14 morminte); 3. mărgelile (opt morminte); 4. cataramă (cinci morminte) 5. aplice de curea sau vestimentare (patru morminte); 6. brățări.

II. Ustensile: 1. amnare (cinci morminte); 2. așchii de silex (șapte morminte); 3. foarfece (două morminte); 4. cute (gresie) de ascuțit; 5. o vergea de fier cu urme de lemn la un capăt (străpungător?); 6.

instrument de fier în formă de „daltă”, rectangular în secțiune, mâner oval în secțiune, delimitat printr-o nervură de partea activă, probabil a avut și un toc.

III. Vase: a. ceramice (cinci morminte); b. metalice (un mormânt).

IV. Piese de joc: arșice (două morminte).

V. Diverse piese: 1. verigă fără o funcționalitate precizată; 2. scoabă; 3. oglindă; 4. cuie de fier; 5. casetă rectangulară de aramă; 6. cutiuță de lemn; 7. potcoavă de fier; 8. bare și plăci de fier; 9. obiect de fier, octogonal aplatizat cu două orificii; 10. obiecte conice alungite, goale la interior, de fier; 11. obiect de fier îndoit la un capăt ca un cârlig, lățit și ascuțit la capătul celălalt; 12. plăcuță de os dreptunghiulară, fragmentară, cu șase găuri; 13. plăsea de os.

VI. Altele: 1. obiecte fragmentare de fier a căror funcționalitate nu poate fi precizată (20 morminte); 2. bucăți de țesătură (două morminte); 3. foițe de aur (două morminte); 4. foițe de cupru; 5. obiect fragmentar de lemn a cărui funcționalitate nu poate fi precizată.

Din cele 89 de morminte doar 21 au fost analizate din punct de vedere antropologic, patru aparținând unor bărbați, opt unor femei și nouă unor copii sau adolescenți.

În urma analizei se poate desprinde un ritual standard care se caracterizează prin inhumăție secundară în tumul; groapă dreptunghiulară; poziția în decubit dorsal; brațele întinse pe lângă corp; picioarele întinse; orientare V-E; Inventarul, considerând doar acele piese care se regăsesc în cel puțin 10% dintre morminte, ar consta în: pandantive și/sau bumbi; cercei.

Pornind de la periodizarea mai sus menționată, adaptată spațiului nostru, mormintele analizate anterior s-ar putea încadra astfel: etapa I – șapte morminte; etapele I-II – 24 morminte; etapele II-III – șapte morminte; etapa IV – 32 morminte. În etapele I-IV pot fi încadrate larg 13 morminte, în vreme ce alte șase morminte pot aparține larg perioadelor I-IV, sau unor alte epoci istorice.

III.4. *Categoria Id. Morminte fără inventar.* Cele 288 de morminte fără inventar se află răspândite în 72 de localități, rezultând o medie de circa patru morminte per localitate. Cele mai multe morminte – 220 – au fost scoase la iveală în urma unor cercetări de salvare și 68 (probabil) în urma unor cercetări sistematice. Cele 288 de morminte se găsesc în 177 de tumuli, înmormântările fiind întotdeauna secundare.

Gropile au fost surprinse în 95 de cazuri din 288 (33%). Cele mai frecvente sunt gropile rectangulare cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite – 43 de morminte; (45,26%); ovale – 28 de morminte (29,47%); trapezoidale – 20 de morminte (21%); un capăt drept celălalt oval – trei morminte (3,15%); romboidale – un mormânt (1,05%). Poziția de depunere este în decubit dorsal cu excepția a cinci morminte – două fiind în decubit lateral dreapta și trei în decubit ventral. Poziția brațelor a fost stabilită pentru 203 indivizi din 199 de

morminte (70,50%), pentru alte 25 de morminte din cauza deranjamentelor suferite consemnându-se doar poziția unui braț (8,68%). S-au înregistrat opt poziții ale brațelor, cea mai frecventă fiind: ambele brațe întinse pe lângă corp – 151 de indivizi. Poziția picioarelor a fost stabilită pentru 231 de indivizi din 227 morminte (78,49%). Picioarele în majoritatea mormintelor – 206 – sunt întinse (89,13%), excepție fac 22 de morminte în care picioarele sunt în alte opt poziții. Din 288 de morminte cu 295 indivizi, orientarea a fost stabilită pentru 274 de morminte cu 281 indivizi (95,56%). Incluzând și ușoarele devieri, cea mai frecventă orientare este V-E cu 148 morminte, cu 149 indivizi (53,21%).

Din cele 288 de morminte cu 295 de indivizi, doar 53 au fost analizate din punct de vedere antropologic (18,43%), 23 aparținând unor bărbați, nouă unor femei și 21 unor copii sau adolescenți.

În urma analizei se poate desprinde un ritual standard care se caracterizează prin inhumăție secundară în tumul; groapă dreptunghiulară; poziția în decubit dorsal; brațele întinse pe lângă corp; picioarele întinse; orientare V-E.

În ceea ce privește cronologia, mormintele fără inventar pot fi atribuite în general etapelor I-IV, după cum unele dintre acestea pot aparține și altor epoci. De obicei, dar nu întotdeauna, se consideră că aceste morminte au o datare similară cu diferitele morminte cu inventar funerar, dacă se găsesc în același tumul sau grup de tumuli. S-au constatat însă și cazuri, unde între înmormântările în același tumul (sau grup de tumuli) există mari diferențe cronologice. În funcție de datarea mormintelor cu mobilier funerar, mormintele din această categorie, cu rezervele de rigoare, ar putea fi repartizate astfel: etapa I – 22 morminte; etapele I-II – 52 morminte; etapele II-III – 17 morminte; etapa IV – 58 morminte; etapele I-IV – 139 morminte.

III.5. *Sinteza categoriilor de înmormântări.* Caracterul descoperirii: Cele mai multe morminte – 418 – au fost scoase la iveală în urma unor săpături de salvare (73,19%), 125 în cursul unor cercetări sistematice (22,05%), iar 27 sunt descoperiri întâmplătoare (4,76%). Tipul înmormântării: În 526 dintre cazuri au fost utilizați tumuli (92,76) și în 15 cazuri diverse alte movile sau tell-uri (2,64%); 18 morminte sunt plane sau par a fi plane (3,17%); și pentru opt nu cunoaștem situația (1,41%). În mormântările în tumuli sunt secundare cu excepția probabil a două cazuri în care se pare că tumulul a fost ridicat cu această ocazie. Șase morminte sunt cenotaf. S-au utilizat 410 tumuli și movile sau tell-uri, rezultând o medie de aproximativ 1,3 morminte per tumul. Cele mai multe morminte într-o localitate s-au găsit la Brăviceni – 38 de morminte, iar cele mai multe morminte într-un tumul – 11 complexe, s-au găsit la Ciocîlteni T.2. În 123 cazuri, din 67 de localități, două sau mai multe morminte (maxim 11) erau chiar în același tumul. 147 de morminte (25,92%) au suferit distrugerii sau deranjamente, moderne sau din vechime, astfel încât informația a avut de suferit.

Gropile și structura funerară: Gropile au fost surprinse în 206 cazuri din 570 de morminte (36,33%). Cele mai frecvente sunt gropile rectangulare cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite – 109 cazuri (52,91%), ovale – 59 cazuri (28,64%), trapezoidale – 31 cazuri (15%), un capăt drept celălalt oval – cinci cazuri (2,42%), romboidale – un caz (0,48%), neregulate – un caz (0,48%). Din cele 206 de gropi surprinse, 25 au amenajări constând în modul de săpare a gropii (12,13%): 18 au o treaptă pe una din laturile lungi (8,73%), una are trepte de-a lungul ambelor laturi (0,48%), două au o treaptă de-a lungul uneia dintre laturile lungi și o nișă de-a lungul celeilalte laturi (0,97%); iar patru au o nișă laterală de-a lungul uneia din laturile lungi (1,94%). În cinci morminte decedații au fost înmormântați în sicrie de lemn. În 16 cazuri gropile erau amenajate cu lemne de jur împrejur sau aveau doar un capac din scânduri. Resturi de lemn în gropi (pe fund, deasupra sau în umplutură) provenind de la amenajări și nu de la obiecte, au mai fost semnalate în alte 32 de morminte. 43 de morminte conțineau resturi vegetale (scoarță de copac, frunze, iarbă, trestie, alte împletituri, rogojină) care fuseseră depuse fie pe fundul gropii, fie acoperiseră decedatul. La 10 morminte s-au folosit pietre la amenajarea gropii. Șase gropi au fost preparate prin depunerea pe fund a unor straturi de nisip galben deschis, calcar și apoi în unele cazuri a așternutului vegetal. Într-un caz s-a constatat o ardere puternică prealabilă a gropii.

Poziția: 553 de indivizi din cele 570 de morminte (opt duble) erau depuși în decubit dorsal (95,65%). Există șapte excepții, patru în decubit lateral – trei pe dreapta, unu pe stânga, și trei în decubit ventral – ceea ce constituie un fapt mai puțin obișnuit pentru populațiile epocii respective. 12 morminte sunt distruse complet, iar șase sunt cenotaf.

Poziția brațelor a fost stabilită pentru 380 de indivizi (66,43%) din 570 de morminte, pentru alți 41 de decedați din cauza deranjamentelor suferite consemnându-se doar poziția unui braț (7,20%). S-au înregistrat 12 poziții și variante după cum urmează: 1. ambele brațe întinse pe lângă corp (270 de morminte; 70,89%); 2. brațul drept întins pe lângă corp, brațul stâng îndoit din cot și adus pe bazin (43 de morminte; 11,37%); 3. brațul drept întins pe lângă corp, brațul stâng îndoit din cot și adus pe piept (trei morminte; 0,79%); 4. brațul drept întins pe lângă corp, brațul stâng îndoit puternic din cot și adus pe claviculă (două morminte; 0,52%); 5. brațul stâng întins pe lângă corp, brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin (30 morminte; 7,93%); 6. ambele brațe îndoite ușor din cot și aduse pe bazin (24 morminte; 6,35%); 7. ambele brațe îndoite ușor din cot și aduse pe abdomen (un mormânt; 0,26%); 8. brațul drept îndoit ușor din cot și adus pe bazin, brațul stâng îndoit puternic din cot și adus pe capătul femurului drept (un mormânt; 0,26%); 9. brațul drept îndoit din cot și adus pe piept, brațul stâng ușor îndoit din cot și adus pe bazin (două morminte; 0,52%); 10. brațul drept îndoit puternic din cot și adus pe claviculă, brațul stâng îndoit din cot și adus pe piept (un mormânt; 0,26%); 11. ambele brațe îndoite

din cot și aduse pe piept (două morminte; 0,52%); 12. ambele brațe îndoite puternic din cot și aduse pe clavicule (un mormânt; 0,26%).

Poziția picioarelor a fost stabilită pentru 426 de indivizi (73,56%) din 570 de morminte. S-au înregistrat următoarele 10 poziții: 1. picioarele întinse (387 morminte; 91%); 2. piciorul drept îndoit din genunchi spre dreapta, piciorul stâng întins (trei morminte; 0,78%); 3. piciorul drept îndoit din genunchi spre stânga, piciorul stâng întins (un mormânt; 0,26%); 4. piciorul stâng îndoit din genunchi spre stânga, piciorul drept întins (cinci morminte; 1,30%); 5. piciorul stâng îndoit din genunchi spre dreapta, piciorul drept întins (trei morminte; 0,78%); 6. ambele picioare ușor îndoite din genunchi spre dreapta (10 sau 11 morminte; 2,35/2,61%); 7. ambele picioare ușor îndoite din genunchi spre stânga (patru sau cinci morminte; 0,78/1,05%); 8. picioarele în romb (două morminte; 0,52%); 9. picioarele sunt încrucișate (trei mormânt; 0,26%); 10. picioarele încrucișate la nivelul tibiilor sau tălpilor (șapte morminte; 1,82%).

Orientarea a fost stabilită pentru 532 de indivizi din 525 de morminte (92,17% din 570 morminte cu 577 de indivizi). Pentru 45 de morminte nu cunoaștem orientarea (39 distruse sau neprecizate; șase cenotaf). Situația este următoarea: V-E (207 cazuri; 38,86%); VSV-ENE (40 cazuri; 7,54%); VNV-ESE (41 cazuri; 7,54%). Total grupa V-E (288 morminte; 53,96%).

E-V (14 cazuri; 2,64%); ENE-VSV (șapte cazuri; 1,32%); ESE-VNV (patru cazuri; 0,75%). Total grupa E-V (25 morminte; 4,71%).

N-S (15 cazuri; 2,83%); NV-SE (87 cazuri; 16,41%); NNV-SSE (16 cazuri; 3%); NE-SV (12 cazuri; 2,26%); NNE-SSV (trei cazuri; 0,56%). Total grupa N-S (133 morminte; 25%).

S-N (nouă cazuri; 1,70%); SV-NE (53 cazuri; 10%); SSV-NNE (șase cazuri; 1,13%); SE-NV (opt cazuri; 1,50%); SSE-NNE (două cazuri; 0,37%). Total grupa S-N (79 morminte; 14,90%).

Inventarul: După funcționalitatea obiectelor au fost stabilite nouă grupe, după cum urmează:

I. Piese de harnașament: 1. zăbale (69 morminte); 2. scărițe de șa (28 morminte); 3. psalie (trei morminte); 4. aplice metalice pe harnașament (două morminte); 5. garnituri de fier de la șa.

II. Arme și echipament militar: 1. vârfuri de săgeți (71 morminte); 2. cuțite (64 morminte); 3. plăcuțe de os (41 morminte); 4. săbii (16 morminte); 5. tolbe de săgeți (15 morminte); 6. pumnale (13 morminte); 7. vârfuri de lance (șapte morminte); 8. piese de armură (zale – șase morminte, platoșă – un mormânt); 9. topoare (patru morminte); 10. coif (trei morminte); 11. toc pentru arc.

III. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare: 1. cataramă (47 morminte); 2. pandantive / bumbi (41 morminte); 3. cercei (35 morminte); 4. aplice de centură sau vestimentare (20 morminte); 5. mărgelile (15 morminte); 6. inele digitale (patru morminte); 7. brățări (trei morminte).

IV. Ustensile: 1. amnare (31 morminte); 2. așchii de silex (28 morminte); 3. gresie de ascuțit (cute) (cinci morminte); 4. foarfece (patru morminte); 5. fusaiole (trei morminte); 6. străpungător de os; 7. străpungător de fier (sulă); 8. dorn.

V. Vase: a. ceramice (13 morminte); b. metalice (patru morminte); c. lemn (două morminte).

VI. Piese de joc: arșice (nouă morminte).

VII. Monede: (un mormânt).

VIII. Diverse piese: 1. verigi cu funcționalitate neprecizată (19 morminte); 2. scoabe metalice (șase morminte); 3. cuie (patru morminte); 4. tortițe (de fier, bronz sau os) (trei morminte); 5. potcoave (două morminte); 6. lacăte (două morminte); 7. oglindă; 8. talangă; 9. casetă rectangulară de aramă; 10. obiect de fier rotunjit și alungit (buzdugan ?); 11. bare și plăci de fier; 12. bară de bronz; 13. obiect de fier alungit, fragmentar, de care este atașat o plăcuță de aramă; 14. obiect de fier îndoit la un capăt (amnare fragmentar ?); 15. obiect de fier, octogonal aplatizat cu două orificii; 16. patru obiecte de fier, conice alungite, goale la interior; 17. obiect de fier îndoit la un capăt ca un cârlig, lățit și ascuțit la capătul celălalt.

IX. Altele: 1. obiecte de fier fragmentare a căror funcție nu poate fi precizată (55 morminte); 2. oase de alte animale (14 morminte); 3. piese de os (10 morminte); 4. bucăți de țesătură (11 morminte); 5. obiecte de piatră (nouă morminte); 6. foițe de aur provenind de la aurirea unor obiecte (opt morminte); 7. bucăți de piele (trei morminte); 8. obiecte de lemn (două morminte).

Analiza antropologică: Din cele 570 de morminte cu 578 de indivizi (- 6 cenotaf = 572 indivizi) au fost analizați 108 indivizi (19%), situația prezentându-se astfel: 50 bărbați; 21 femei; 37 copii și/sau adolescenți.

Standard funerar: În urma analizei se poate desprinde un ritual standard care se caracterizează prin inhumație secundară în tumul (93%); groapă dreptunghiulară (53%); poziția în decubit dorsal (96%); brațele întinse pe lângă corp (71%); picioarele întinse (91%); orientare V-E și cu abateri (54%); ofranda reprezentată de cal sau anumite părți de cal (craniu și extremitățile picioarelor) (20%). Inventarul, considerând doar acele piese care se regăsesc în cel puțin 10% dintre mormintele cu inventar, ar consta în: vârfuri de săgeți, zăbale, cuțite, catarame, plăcuțe de os, pandantive, cercei, amnare, scărițe de șa, așchii de silex.

Cronologia: În privința cronologiei, cu rezervele deja exprimate, situația pentru mormintele cu inventar (categoriile Ia-c) se prezintă astfel: Din etapa I (sfârșitul secolului al IX-lea – secolul al XI-lea) datează 21 de morminte, care pot aparține din punct de vedere etnic mai ales primilor turanici ajunși în regiunea în discuție – pecenegi, dar și altor turcici – uzi, berindei. Din etapele I și II (secolele XI-XII) fără a putea departaja mai fin, datează grupul cel mai numeros numărând 108 morminte, care ar putea aparține în principal pecenegilor și uzilor, și într-o oarecare măsură noilor stăpâni ai stepelor nord-pontice – cumanii. Din etapele II-III (secolul al

XII-lea – mijlocul secolului al XIII-lea) există doar 42 de morminte, care pot aparține cumaniilor de dinaintea invaziei mongole. În etapa a IV (a doua jumătate a secolului al XIII-lea – începutul secolului al XIV-lea) se încadrează un grup de 70 de morminte, aparținând unor populații diverse – cumani, „tichiile negre”, alani (iași) etc. – aflate sub dominația Hoardei de Aur. Ultimul grup este format din 32 de morminte, pentru care elementele de cronologie permit o datare generală în etapele I-IV. Există de asemenea alte nouă morminte, fără indicii cronologice suficiente, care pot aparține oricăreia din cele patru perioade, dar și unor alte epoci istorice. Dacă adăugăm și mormintele fără inventar (categoria Id) rezultă următoarea situație: etapa I – 43 de morminte; etapele I-II – 160 de morminte; etapele II-III – 59 de morminte; etapa IV – 128 de morminte; etapele I-IV – 171 de morminte.

Capitolul IV. *Observații și comentarii privind categoriile analizate.* Sunt făcute o serie de aprecieri asupra caracterului tumular în exclusivitate secundar al înmormântărilor turanice și asupra obiceiurilor și preferințelor de depunere a anumitor obiecte. Panoplia militară depusă în morminte este alcătuită din: săgeți, cuțite (dacă se acceptă mai degrabă funcția de armă și nu de ustensilă), arcuri, săbii, pumnale, și într-o măsură mai mică din vârfuri de lance (șapte morminte) și topoare (patru morminte). Aceasta este completată, cei drept mai rar, de accesoriile militare: tolbe de săgeți și câteva elemente de armură (în special zale) și coifuri (trei morminte). Piese de harnașament constau din zăbale, scărițe de șa și psalii. În privința podoabelor preferințele turanicilor se îndreaptă spre cercei, pandantive și mărgelile și mai puțin spre inele digitale și brățări. Dintre ustensilele găsite în morminte doar amnarul, însoțit de cele mai multe ori și de așchia de silex, poate fi considerat o prezență importantă, gresiile, foarfecele și fusaiiolele deținând o pondere mult mai mică. O altă categorie de obiecte care se regăsește relativ frecvent și ușor surprinzător o constituie vasele, în primul rând ceramice (în special oale) (13 morminte), dar există în câteva cazuri și de metal (cazane) (patru morminte) și lemn (găleți) (două morminte). Ar mai trebui să amintim și arșicele (reprezentate de astragale) descoperite în nouă morminte, care deși numeric nu impresionează, indică însă un obicei și o înclinare spre acest joc la populațiile respective. Datorită în principal inventarelor funerare categoriile Ia și Ib sunt considerate că aparțin unor războinici, procentul acestora ajungând la aproximativ o treime din totalul populației.

În Capitolul V. *Despre artefacte*, sunt analizate o serie de piese reprezentative tipologic și cronologic, pornind de la cele nouă grupe de categorii de obiecte ce alcătuiesc mobilierul funerar stabilite anterior. Toate piesele alese au fost studiate, stabilindu-se tipuri și analogii pentru o încadrare cronologică cât mai exactă. Dintre piesele de harnașament au fost selectate zăbalele și scărițele de șa. Zăbalele utilizate de turanici se încadrează în două mari tipuri: I. monobare; II. compuse. Scărițele de șa sunt confecționate din fier și după formă distingem patru tipuri: I. ovoidale; II. circulare; III. trapezoidale; IV. în forma literei „D”.

Din categoria arme și echipament militar au fost aduse în discuție: vârfurile de săgeți, plăcuțele de os provenind de la arcuri, vârfurile de lance, săbiile, topoarele și coifurile. Pentru vârfurile de săgeți au fost stabilite două grupe: din metal și os. Piesele din metal fac parte din două mari tipuri: I. cu spin de fixare; II. cu tub de înmănușare. În cadrul tipului I au fost distinse după formă opt variante: 1. romboidale; 2. foliforme; 3. cu trei aripioare; 4. în formă de „Y”; 5. în formă de daltă; 6. fusiform; 7. triunghiular; 8. cu ax median și două aripioare. În tipul II. se încadrează așa numitele vârfuri în formă de „coadă de rândunică”. Din grupa a doua fac parte vârfurile de os de formă conică. Pentru topoare au fost stabilite trei tipuri: I. cu aripioare ascuțite în jurul găurii de înmănușare; II. cu muchia îngroșată și prelungită, corp îngust și lamă triunghiulară; III. cu corp lățit aproximativ triunghiular spre tăiș, ceafa foarte puțin prelungă și muchia îngustă.

Dintre obiectele de podoabă și accesoriile vestimentare au fost selectate: cataramele, mărgelile, pandantivele, cerceii și brățările. Catarama de care dispunem până în prezent se împart după modalitatea de prindere la curea în trei mari tipuri: I. cu verigă simplă; II. cu verigă dublă; III. cu placă de fixare la curea. Tipul I cuprinde șase subtipuri: 1. rotunde; 2. ovale; 3. dreptunghiulare; 4. ovaliforme cu laturile lungi îndoite spre interior; 5. în forma literei „D”; 6. în formă de potcoavă. Tipul II cuprinde trei subtipuri: 1. în formă de liră, cu două variante – a. cu partea superioară elipsoidală; b. cu partea superioară semicirculară; 2. în formă de „8”; 3. aproximativ dreptunghiulară din os. Pandantivele au fost împărțiți în opt tipuri: I. globulari sau ovaliformi, cu două variante – a. neornamentați; b. ornamentați; II. în formă de pară; III. clopoțel; IV. foliform/cordiform; V. lopățică; VI. compus din două plăcuțe ornamentate cu motive geometrice; VII. scoică *Kauri*; VIII. cruciform. Cerceii au fost încadrați în trei tipuri: I. verigă simplă, cu patru variante – a. rotundă în secțiune; b. pătrată în secțiune; c. torsionată; d. realizată prin înfășurarea unui fir subțire sub forma unui resort; II. cu corp sferic introdus pe verigă; III. în formă de semnul întrebării. Brățările sunt de un singur tip – din fire răsucite, denumite uneori și „torsadate”.

Dintre ustensile au fost analizate doar amnarele și foarfeca. Amnarele sunt de patru tipuri: I. în formă de acoladă, cu două variante – a. elipsoidal-aplatizat, închis cu capetele trase proeminent în afară, terminate prin înfășurarea concentrică și lipite unul de celălalt, b. cu brațele curbate având capetele răsucite în formă de volute, fără a fi lipite unul de celălalt; II. ovaliforme; III. în forma literei „B”; IV. dreptunghiulare. De asemenea au mai fost discutate cazanele metalice, lacătele și oglinda.

Capitolul VI. *Scurtă privire asupra teritoriilor de la est de Nistru*. Pornind de la premiza că râul Nistru nu a constituit o limită sau o barieră în calea populațiilor nomade în nici o perioadă istorică, începând din epoca bronzului și încheind cu tătarii, am considerat utilă o succintă trecere în revistă a ceea ce se întâmplă din punct de vedere arheologic în veacurile X-XIII în imediata apropiere, pe malul stâng al Nistrului mergând către răsărit

până la râul Kuciurgan. Spațiul dintre bazinul Nistrului, Carpați și Dunărea Inferioară ar constitui capătul vestic al segmentului vestic al stepei europene mărginită la est de către Don. În această regiune au fost înregistrate 114 morminte răspândite pe cuprinsul a 23 de localități. Păstrând aceleași criterii de până acum, 98 de morminte au putut fi repartizate după cum urmează: 20 de morminte în categoria Ia (cu depunere de cai sau anumite părți de cai); 22 de morminte în categoria Ib (cu arme și / sau piese de armură și harnașament); 22 de morminte în categoria Ic (cu un alt fel de inventar); 34 de morminte în categoria Id (fără inventar). Pentru 16 descoperiri situația nu este foarte clară. În urma analizei a rezultat o situație foarte asemănătoare cu a spațiului de la vest de Nistru. Per ansamblu putem afirma că ne aflăm în fața unor practici funerare identice în spațiile menționate la vest și est de Nistru, micile particularități abia întrezărite la est de Nistru își au originea, pe de o parte, în caracterul defectuos al vechilor săpături (procentual mult mai numeroase decât în spațiul vestic) și în consecință al publicării rezultatelor. Pe de altă parte se datorează și faptului că întâmplător multe dintre complexe descoperite aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea (poate chiar începutul veacului al XIV-lea), când sub influența Hoardei de Aur constatăm utilizarea unor elemente de ritual noi, în special la amenajarea gropilor, sicrie și orientare. În cadrul mobilierului funerar sesizăm apariția unor piese noi (oglinzile), diversificarea unor tipuri de podoabe (cercei în formă de semnul întrebării), ori înmulțirea altora, cum sunt mărgelele în detrimentul, de pildă, al pandantivelor clopoței și cordiforme.

VII. *În loc de încheiere.* În primul rând este subliniat faptul că, deși poate par numeroase, cele 573 sau circa 700 de descoperiri funerare (dacă includem întreg bazinul Nistrului) în realitate sunt puține pentru o perioadă de 400 de ani, rezultând circa 150-175 de înmormântări pe secol într-un spațiu mare de aproximativ 100000 Kmp. De aceea orice concluzii și comentarii trebuiesc privite cu rezerva impusă de acest stadiu al cercetărilor. Sunt reluate apoi o serie de idei referitoare la practicile funerare, utilizarea tumulilor și mai ales la gruparea și răspândirea mormintelor pe anumite microzone și etape cronologice. Distribuția mormintelor este limitată în principal la partea estică a acestei mari regiuni (cele mai multe complexe aflându-se între Prut și Nistru), nici un mormânt cert nefiind situat la vest de râul Olt. De asemenea este făcută și o succintă comparație cu înmormântările din bazinul carpatic în perioada secolului X – începutul secolului XI („perioada cuceririi maghiare”), reieșind o serie de asemănări, dar și deosebiri fundamentale, în primul rând faptul că mormintele de aici sunt plane în vreme ce în spațiul dintre Carpați, Dunăre și Nistru sunt tumulare. În final se apreciază că, dincolo de ordonarea celor 570 de morminte într-o anumită manieră care poate fi oricând discutată și reluată cu alte criterii și mijloace tehnice, lucrarea nu și-a propus să ofere soluții definitive, ci să arăte de fapt situația documentară reală a acestui fenomen funerar în momentul de față.